

Р.В. Мартич

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди, Україна

ОМИСЛЕННЯ ПІЗНАННЯ У ТВОРАХ АВГУСТИНА БЛАЖЕННОГО

У статті розглядається специфіка поглядів Августина Блаженного, що значною мірою зумовлена впливом неоплатонізму та пристосуванням до потреб християнської догматики. Розкривається становлення схоластичного і містичного методів пізнання світу, в яких переважали спекулятивно-логічне і містико-споглядальне мислення.

Історичне становлення філософської думки Середньовіччя пов'язане з особливістю осмислення буття, де переважає традиція, що домінувала у представників Східної церкви. Зокрема розкривається становлення схоластичного і містичного методів пізнання світу на ранньому етапі християнства, в яких переважали спекулятивно-логічне і містико-споглядальне мислення, під впливом яких сформувалася августинівська теорія пізнання.

У сучасному аналізі православної концепції пізнання значне місце займають дослідження Т.Г. Горбаченко, А.М. Колодного, В.І. Лубського, М.М. Стадника. Водночас, на теперішній час, не у повній мірі проаналізовано генезис ранньохристиянського пізнання.

Метою пропонованої статті є дослідження особливостей системи пізнання Августина Блаженного. Августин Блаженний, християнський богослов і філософ-містик, близький до неоплатонізму, впливовий представник патристики. Увів до системи вчень християнської філософії ряд ідей неоплатонізму. Весь його світогляд носить фідеїстичний характер, підкоряючись принципу, що віра – основа знання і необхідний елемент для досягнення істини. Філософські переконання Августина – одне з джерел схоластики.

Філософія Августина виникає як симбіоз християнських і дохристиянських доктрин. Для його доктрини характерний «реалізм», який виражається в твердженні, що об'єкт пізнання (Бог) реально існує незалежно від суб'єкта та свідомості. З давніх античних філософських доктрин головним джерелом для нього був платонізм. Ідеалізм Платона в метафізиці, абсолютизм у теорії пізнання, визнання розходження духовних принципів у структурі світу, наголос на ірраціональні фактори духовного життя – усе це вплинуло на формування його власних поглядів.

Його уявлення про пізнання відрізнялося від учення скептицизму, яке відкидало можливість достовірного сприйняття об'єктивного світу [1, с. 631]. Августин допускав можливість пізнання реальності. Він шукав такий спосіб, що не піддається сумнівам, намагався установити визначену надійну опору як вихідний шлях до цього процесу. На його думку, чуттєве пізнання зміцнює скептицизм.

Світоглядна система Августина Блаженного за Дживелеговим має під собою дві основи: ідею самодостовірності свідомості та уявлення про роль і значення церкви. Власні ідеї, включаючи «ідею Божества», мислитель виводить із реальності свідомості [2, с. 3]. Релігійний світогляд Августина теоцентричний, що прослідковується в усіх частинах його філософського вчення і явно виражається в його творах. З принципу, що Бог первинний, випливає і його положення про перевагу душі над тілом, волі і почуттів над розумом. Ця першість має як метафізичний, так і гносеологічний та етичний характер [3, с. 87].

А. Дживелегов вважає, що для Августина «Бог – живе релігійне уявлення, хоча і створене знову ж за аналогією з людським самопізнанням» [2, с. 3]. Бог як вихідний і кінцевий пункт людських суджень та ідей постійно виступає в усіх частинах його філософського вчення. Для творчості Августина характерний фаталізм, ірраціоналізм та неоплатонізм.

Через пронизаність його поглядів теоцентричними думками та ідеями його переконання набувають містичного характеру, що зорієнтований на містичне пізнання, на входження Бога в природу, оскільки природа в його розумінні має два види – «природа жива та природа речей», отож і навколишнє буття може нести як матеріальний характер, так й ідеалістичний, духовний. Пізнання світу відбувається головним чином через одкровення, але з ідеєю божественної благодаті, пізнанням істини є момент блаженства, що витікає від Бога. Він і його послідовники в релігійній філософії вважали пізнання Бога й божественної любові єдиною метою, повною змісту цінністю людського духу. Бог є також найважливішим предметом пізнання, пізнання ж плінних, релятивних речей безглуздо для абсолютного пізнання. Бог виступає в той же час і причиною пізнання, він вносить світло в людський дух, у людську думку, допомагає знаходити людям правду. Бог є найвищим благом і причиною всякого блага. Усе існує завдяки Богу, й всяке благо походить від Бога.

Метафізична частина вчення Августина знаходиться під впливом давньої філософії, особливо неоплатонізму. Але є й інша сторона системи Августина – універсалізм, що закладений в понятті церкви [2, с. 4].

Як вважає Г. Васянович, Августин «розмежовує науку й мудрість». Мудрістю є пізнання «вічних божественних справ і духовних об'єктів. Наука має підпорядковуватися мудрості, адже у стані душі її найвище призначення». Наука існує в людській душі, оскільки тільки живе може засвоювати знання й пізнавати [2, с. 373].

Щодо розуміння мудрості, Августин Блаженний вважає її «прямим шляхом життя», що веде до істини [2, с. 16], також визначає мудрість як знання речей людських і божественних, що запозичено з давньої спадщини [2, с. 19], ці речі мають відноситися до життя блаженного [2, с. 21]. Істина, до якої веде мудрість, знаходиться в божественних речах, де її і слід шукати і досліджувати [2, с. 21]. Мудрість – це не лише знання, але й «ретельне дослідження речей людських і божественних, що відноситься до блаженного життя». Божа мудрість веде людину до істини («мудрістю блаженний Бог»), для досягнення мудрості людині потрібно досліджувати людські й божественні речі [2, с. 22]. Досліджуючи ці речі людина набуває нових знань. Знання має бути властиве мудрим, які крім безпосереднього сприймання мають у собі певні образи й їм слідує споглядаючи. До мудрих мислителів відносять астрологів, провидників, тлумачників [2, с. 20]. Здобуті знання допомагають людині досягти істини, що веде до блаженного життя – основного завдання мудрості [2, с. 23]. Мудрий той, хто засвоїв вчення мудрості, люблячий мудрість шукає її [2, с. 50]. Мудрий знає істину, або ж може пізнати її [2, с. 51].

Пошук мудрості здійснюється заради життя, але за відсутності повноцінного життя сенс пошуку мудрості зникає («Якщо хто сліпий чи глухий, то має право зневажати дослідження мудрості й саме життя, заради якого мудрість шукається») [2, с. 49], пошук мудрості обумовлений життям [2, с. 50]. Людська мудрість – благочестя, воно ж є й примудрістю, правильним способом життя, суть якого зводиться до пошанування Бога [4, с. 3]. Бога пошанувати потрібно вірою, надією і любов'ю, що є способами богошанування [4, с. 3, 5].

Як вважав Августин – людина складається з матерії і духу. Тому людське пізнання повинно включати чуттєве пізнання окремих частин, з яких можна розумовим (логічним) шляхом вивести певні універсалії. Існуючі ідеї, за його розумінням, мають певну реальність, що в божественному розумі відповідає певним формам. Їх осмислення можливе лише ангельським розумом. Людина не може зрозуміти і виявити реальності без чуттєвого досвіду. Але при цьому не відкидається домінуюча роль інтелектуальної інтуїції, яка знаходиться в прямій залежності від подоби божественного світла.

Душу як субстанцію, що характерна тільки для живого, Августин розуміє чисто спіритуалістично, міркуючи в дусі ідей Платона. Душа як самотня субстанція не може бути ні тілесною властивістю, ні видом тіла. Вона не містить у собі нічого матеріального, має

лише функцію мислення, волі, пам'яті [2, с. 228]. Від тіла душа відрізняється досконалістю. Таке розуміння існувало й у грецькій філософії, але в Августина вперше було вказано, що ця досконалість походить від Бога, що душа близька Богу і безсмертна. Душу ми знаємо краще, ніж тіло, знання про душу є визначеним, про тіло ж – навпаки. Більш того, душа, а не тіло пізнає Бога, тіло ж перешкоджає пізнанню. Перевага душі над тілом вимагає, щоб людина піклувалася про душу, придушуючи почуттєві насолоди. Так, він зазначав: «Життя належить душі» [2, с. 91]. Тіло джерелом свого буття має їжу, а душа – знання [2, с. 92]. Знання для душі певного роду їжа, що буває двох родів: «здорова і корисна» та «шкідлива і нездорова» [2, с. 94]. Хто «бажає і має добре, той блаженний» [2, с. 95], тобто споживає душею «корисну їжу», а саме «науку й добре пізнання», до шкідливої відносять «пороки та розпутство» [2, с. 92, 94]. Щоб набути статус мудрого, необхідно бути блаженним, щоб бути блаженним, необхідно «мати Бога» [2, с. 96] і «знайти Бога» [2, с. 103]. Мудрість наповнює дух змістом [2, с. 111]. І її суть – пізнання вічних божественних справ і духовних об'єктів [3, с. 87]. Вона виступає мірою духу, що є межею змін, які відбуваються з душею, зберігаючи її визначеність у бутті. Душа здатна до заповнення знаннями і спрямована до повноти через істину, що характеризує її висхідний напрямок розвитку, що пов'язаний з Богом. «Вищою мірою» душі є бажання «мати Бога» в собі, такою вищою мірою є Син Божий [2, с. 111]. Той, що матиме Бога в душі, буде блаженним. Блаженне життя є життя щасливе, досконале, щоб досягти його необхідно мати тверду віру, живу надію та любов [2, с. 113]. Блаженний той, що має в душі Бога, він може бути мудрим. З одного боку, мудрість породжується від мудрості. «Височайшою мірою», мудрістю та Примудрістю Божою є Син Божий (1 Кор. I, 24), він також є і Богом. Істина, що від нього породилася, є основою природного і соціального буття, що зображено в Старому Заповіті, вона ж як «щонайвища міра, від якої вона починається і до якої вона повертається», гармонізує духовні основи буття людини, тому що джерелом її є Бог. Саме від нього «сходить усвідомлення, яке спонукає... до пошуку його», прозріння «внутрішніх очей» сприймає премудрість [2, с. 112].

Августин не відкидає того, що все, «будучи розумним», відбувається «незалежно від людської волі і людського розпорядження». Живі творіння та оточуюча природа створені за задумом Божим, зокрема не тільки тварини, але й вся природа [2, с. 115]. Причиною їх буття є Бог, він і заклав її розвиток у певному порядку і підтримує його [2, с. 123-126], він створений, щоб управляти всім [2, с. 156]. Бог є причиною існування всякого суцього, усіх його змін; він не тільки створив світ, але і постійно його зберігає, продовжує його діяльність. Августин відкидає уявлення, відповідно до якого світ, будучи створеним один раз, розвивається далі сам. «Випадкове створення» чи «утворення живого» і його непередбачений розвиток, що привів до сучасного вигляду організмів, мислитель відкидає [2, с. 115], отож все відбувається «в силу порядку» [2, с. 130], міра порядку знаходиться у вічній істині [2, с. 448]. Все створене підпорядковується «дозволенним» певним правилам. Людина може пізнавати ці правила, але не має права судити про них. Августин називає їх «вічним законом», його дозволено пізнавати тільки «чистим душам» [2, с. 432]. «Порядок» має зміст, що полягає в пошуку шляху до надприродного. Хто його дотримується, той і досягне [2, с. 133]. Все, що постановив Бог, здійснюється за допомогою порядку [2, с. 134], до порядку належить все [2, с. 156], включаючи мислительні процеси [2, с. 159], події і випадки, що відбуваються як з живими організмами, так і з неживою природою. Розум керує мислительними процесами, йому, як і живим організмам, властивий рух. Рух розуму є дещо іншим, ніж рух тварини, який є «не що інше як процес переходу з одного місця в інше» [2, с. 155]. Притаманний розуму рух є «рухом думки, що має силу розрізняти і пояснювати те, що підлягає вченню» [2, с. 165]. Але керуватися ним для пізнання Бога чи душі можна рідко [2, с. 165]. Людський розум сприймає вічні істини, які «існують поза ним, які існують об'єктивно» [5, с. 240] («розум є взором душі, яким вона самотійно без допомоги тіла споглядає істинне» [2, с. 380]).

Розум розрізняють двох видів: суб'єктивно-розумне і об'єктивно-розумне [2, с. 166]. До суб'єктивно-розумного, «того, що користується чи може користуватися розумом», відносяться люди. До об'єктивно-розумних відносять певні неживі речі та ті, що реально існують. Суб'єктивно-розумне, використовуючи розум, створює об'єктивно-розумне [2, с. 166], яке проявляється в предметах трьох родів: «В діях, що направлені до якоїсь цілі, в словах, ... в задоволеннях». Два останні прояви виражаються в знанні [2, с. 469].

Розум земний, відтворюючи розум небесний, породив граматику і мистецтво. Його основою стала діалектика як «наука наук». Лише вона «не тільки хоче, але і може всіх зробити знаючими» [2, с. 171]. Суб'єктивною стороною, що об'єктивує об'єктивну реальність, є «споглядання божественних речей». Воно повинно здійснюватися без почуттів, які «відволікають» від істини. А тому дійсним науковцем він називає того, «хто шукає і може привести божественне не тільки для віри», але і для «споглядання розуміння і пізнання» [2, с. 174]. Одночасно він вказує, що людина для своїх «життєвих потреб» повинна вивчати різні науки. Оскільки їх незнання не дає зрозуміти не тільки Бога, але і самої своєї душі. Якщо ж земні науки людина відкидає, то повинна «зберегти... свою віру» і «судити про предмети... в т.ч. Божественні обережно» [2, с. 176]. Науки допомагають людям пізнавати світ. Такі науки, як астрономія і геометрія, утворилися завдяки числам [2, с. 173]. Предмети, створенню яких сприяли числа, необхідні для віри і пізнання [2, с. 174]. Августин надає числам, як і Піфагор, великого значення, зокрема він вважає, що «числа царюють і все роблять» [2, с. 173]. Августин надає числам високої оцінки, відносячи їх до «блаженного і вічного», надає їм статусу «безсмертних» [2, с. 173]. Одночасно з визнанням деяких наук як необхідних, мислитель у більш пізніх творах зазначає, що довіряючи релігії не слід досліджувати природу з її фізичної сторони. Відкриття, які здійснюють фізики, для релігійної людини не мають ніякого значення, оскільки їй достатньо вірити, що «причина тварей небесних і земних, видимих і невидимих заключається тільки в благоді Творця, який є єдиний і істиний Бог», він є причиною усієї існуючої природи [4, с. 7, 8].

Основою духовного життя є воля, але не розум. Це твердження засноване на тому, що сутність кожної речі виявляється в її активності, але не в пасивності. Звідси випливає висновок, що людську сутність характеризує не розум, що має пасивний характер, але дії, активна воля. Ірраціональне учення Августина про першість волі відрізняється від давньогрецького раціоналізму. Таке ж розуміння людського духу приводить до того, що сутністю духу є вільна воля. Цю позицію Августин утілював у теології: першість волі відноситься і до божественної сутності. Його філософія переходить, таким чином, від інтелектуалізму і раціоналізму до волюнтаризму.

Уся філософія Августина зосередилася на Божественному як єдиному, абсолютному бутті, світ же має значення як божий утвір і відблиск. Без нього людина нічого не може пізнати, оскільки в усій природі нічого не може відбутися без участі його надприродних сил. Світогляд Августина дуже чітко протистояв натуралізму. Бог як єдине суще й істина є змістом метафізики, джерелом пізнання, предметом теорії пізнання.

Він наділив людину життям, відчуттями, розумом та пізнавальними властивостями світу [2, с. 307]. Але життя біологічне, тілесне «нечисте, брудне». Людина повинна намагатися збагачуватися духовним життям. Суттєве лише релігійне життя. Кульмінацією його мислення є містика, що прагне до єднання з надприродним, в якому символічно віднаходиться зовнішнє вираження буття [6, с. 139]. Такий підхід дозволив зрозуміти, що християнська віра веде до життя, спрямованого на відкидання земного світу. Головною його цінністю є пошук нового знання [2, с. 340]. Пізнання «робить» людину блаженною, «щасливою». Вона існує, щоб жити та пізнавати [2, с. 341]. В основі цього процесу лежить розум, який і є самою душею, або ж перебуває в ній [2, с. 374]. Розум може існувати тільки в душі і в Божественному [2, с. 340]. Пізнання властиве лише живим істотам, усі умовиводи, зроблені ними, приписуються душі [2, с. 371], їй притаманний постійний потяг до пізнання [2, с. 373]. Але розумом володіють не тільки люди, але й тварини та на відміну від людей душа їхня прив'язана більше до тіла, що зумовлено розвиненими

інстинктами, що їм властиві. Людина ж, на думку Августина, має більше розвинений розум, ніж тварини, і меншу прив'язаність до тіла. Людська душа «мислить відволікаючись від тіла», зроблені висновки повинні бути незмінними, тіло ж завжди перебуває в процесі становлення [2, с. 239, 373]. Головним завданням тіла є – не заважати у становленні думки, яка постійно перебуває у пошуку знань і осягається пізнанням. Тваринам не властиво у такій мірі набувати знань і пізнавати, бо їхнє тіло прив'язане до душі й чуття, що властиве тілу, керує розумом. Людина ж, засвоюючи знання, постійно пізнає, оволодіваючи науками. Такі властивості, як розум, освіченість та смертність властиві тільки людині [2, с. 231]. Розум забезпечує людині буття «супротивне знищенню» [2, с. 381]. Августин у своїх працях доходить до висновків шляхом припущень, випробувань тверджень на істинність шляхом доведень від супротивного, користуючись усіма наявними логічними знаннями при дослідженні природи процесів [2, с. 246]. Форми умовиводів, на його думку, проходять рух думки від відомого до невідомого. Правильний умовивід, на його думку, заключається в русі думки від відомого до невідомого [2, с. 374]. Усі знання, що знаходяться в душі, відносяться до певної науки [2, с. 374]. Розмірковуючи над якимись питаннями, людина, оперуючи певними знаннями, збільшує поле невідомого, доходячи до відносно правильного умовиводу. Мислення шукає істину і осягає закони буття [2, с. 438, 443]. Шляхом пізнання досягається мудрість, яка в житті людини є її найвищим благом [2, с. 333]. Августин вважає, що в пізнанні неодмінно «любити тільки істину» [2, с. 462]. «Пізнання має рецептивну природу», виходячи з цього Августин визнавав ідеальний світ, який з'єднаний з природним [5, с. 240]. Розум «бачить істину», як очі бачать речі, а інтелектуальне пізнання має інтуїтивний характер. Знання, які людина намагається «марно» здобути за допомогою природних здібностей розуму, отримуються шляхом просвітлення [5, с. 240].

Особливе місце в теорії пізнання Августина відводиться діалектиці. Вона є мистецтвом, яке поділяє всі роди на види і зводить всі види у роди. Діалектика не є результатом людського витвору, а є відкрита Богом мудрість, яку сприймають мудреці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський словник / [за ред. В.І. Шинкарука]. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1986. – 796 с.
2. Блаженный Августин. Творения : [научно-популярное издание] / Блаженный Августин ; [составление и подготовка текста к печати С.И. Еремеева]. – Санкт-Петербург : АЛТЕЙЯ, 1998. – Т. 1 – 740 с.
3. Васянович Григорій. Філософія і теософія Августина Блаженного / Григорій Васянович // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – № 3 – С. 87-88.
4. Блаженный Августин. Творения : [научно-популярное издание] / Блаженный Августин ; [составление и подготовка текста к печати С.И. Еремеева]. – Санкт-Петербург : АЛТЕЙЯ, 2000. – Т. 2. – 751 с.
5. Татаркевич Владислав. Історія філософії / Татаркевич Владислав ; [переклад з польської Андрія Шкаб'юка]. Монастир Монахів Студійського Уставу. – Львів : Свічадо, 1997. – № 1. – 456 с.
6. Абдулин А.Р. Хрестоматия по философии : [учебное пособие для высших учебных заведений] / Абдулин А.Р. – Уфа : Восточный институт экономики, гуманитарных наук, управления и права, 2003. – 439 с.

Р.В. Мартич

Осмысленность познания в произведениях Августина Блаженного

В статье рассматривается специфика взглядов Августина Блаженного, которая в значительной мере предопределена влиянием неоплатонизма и приспособлением к потребностям христианской догматики. Раскрывается становление схоластического и мистического методов познания мира, в которых преобладали спекулятивно-логическое и мистико-созерцательное мышления.

R.V. Martich

Interpretation of Cognition in Works of Augustine Blazhennyi

The specific of looks of Augustine Blazhennyi is examined in the article which is in great part predefined by influence of neoplatonism and adaptation to the necessities of christian dogmatism. Becoming of scholastic and mystic methods of cognition of the world are revealed, in which speculatively-logical and mystical-contemplative thoughts were prevailed.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2009.